

СЪПРОТИВАТА НА ТАЛАНТА

Васил Акъов

„Жетварят“ е един възел в творчеството на Йордан Йовков. В него са събрани най-ярко противоречията на писателя. Тук се борят непрекъснато талантът, животът, идеята; редуват се възходът и поражението. Ние виждаме как авторът търси, как разширява своите концепции до всеобхващаща жизнена философия, стремейки се да надрасне тесногърдието на религиозния възглед и да постави произведението си на общочовешко равнище. Погрешно е да се приписват всички идеи в романа като идеи на автора. Много от тях са идеи на героите, идеи, които се борят помежду си, съперничат си, без да са споделяни от твореца. Въпреки това те имат отношение към общата художествена идея на произведението. Или по-точно, без тях тя е немислима. Тя не би съществувала, не би имала художествена обективност. „Така преживях тия неща на село и така ги почувствувах“ — казва Йовков за романа си „Жетварят“. Преживях и почувствувах — това е вече отделяне на писателя от произведението. Той гледа от позицията на художник. Той пресъздава събитията, отдалечавайки се от тях, запазил своята независимост — да бъде правдив, честен към чувствата си и живота. Но той е бил в тоя живот. И той ще бъде пристрастен към едни или други негови страни. Можем ли да отделим себе си от същността, от вечната човешка слабост — пристрастието? Ние винаги принадлежим на нещо, съществуваме за него и чрез него. То засяда дълбоко в нас и обагря отношението ни към света, мислите ни, възгледите, душевните трепети. То ни свързва здраво с настоящето или ни тласка към миналото. Ние действуваме или съзерцаваме.

Пристрастието в художника е още по-силно изразена черта. Тя е подсилена от емоционалната му природа, от стремежа му към прекрасното, което понякога е само идеализация, въображение, спомен. И любовта — добрият, властен бог на таланта го повежда из пътеките на миналото, там, дето е вървял през младостта си, дето са останали цветята, тревите, песните на кавалите, прашните следи на хергелетата, силните и страстни хора. „И той е непрекъснато там, — пише един негов съвременник. — По закона на контраста: колкото настоящето става по-настоятелно и по-предизвикателно, колкото с по-голяма сила го тегли, за да го откъсне от миналото. . . толкова той по-упорито дърпа назад към това минало и толкова повече се утвърждава в него.“¹ Пак там той казва: „Като че авторът на тия творения е живял преди войните, но днес не е между живите.“

Хубаво и вярно казано като впечатление. Той е наблюдавал писателя в продължение на години, слушал е откровените му изповеди, улавял е особените мигове на човешкия живот, в които има много повече истина,

¹ Спиридон Казанджиев, Среци и разговори с Йордан Йовков.

отколкото в денонощната работа над страниците, справките, бележките. И той изказва едно чувство, съвсем близко с чувството, което оставят произведенията на автора. Чувство, повече от сходно с тъгуващия вик по степите на Добруджа, по стария юнашки живот на героите, по техните саби, ками, любов, по тънката снага на Шибил, по гъвкавите стъпки на Кошутата. Той не е на своите съвременници. Той е на миналото. „Като че авторът на тия творения е живял преди войните, но днес не е между живите.“ Преди войните, това сега за нас е нещо много, много старо. Почти друга ера. Неспособни сме да я възпроизведем в съзнанието; освен чрез произведенията на писателя. Дори това да беше тяхната стойност, той е оправдал целта на своя живот. Но те са нещо повече от белетристичен документ на времето. Белетристичен документ с пристрастие, в известни отношения едностранчив, но верен по своята същност. Да повторим: всяка голяма литература е документ с пристрастие. В пристрастието, ако е било подбуджано от високи стремежи, от честни намерения, ние откриваме една истина повече от простите етнографски и социални истини на миналото. Една истина на ума, на духа, на любовта към хората и красотата, която в съзнанието на художника е била винаги потъпканият елемент на света, но без която той никога няма да постигне истинския си образ.

Любовта на писателя е искра от човешкия огън. Понякога тя вдига пламъци в далечините. Страшно примамливи, но недостижими. Тихи огънове под звездите: очарователни, поетични, недействителни, които пръскат сияния и правят от света фантазия. Такива огънове Йовков е запазил по върховете и равнините на нашата земя, събрал е героите около тях и ни казва: те бяха прекрасни! Какво е днешният свят пред тях? Лъжовен. Неистинен. Не искам да живея в него. Вижте Калмука, Василена, Сарандовица, Серафим. Къде има сега такъв мъдрец като Сали Яшар, чиста грешница като Албена. Всичко е лъжа. Всичко. Антимовският хан изгоря, но аз ще го издигна отново, за да видите какви хора бяха това!... Ще оставя Вълкадин да говори с бога. За да слушате вечно болката на народната душа. Прекрасен е тоя народ. Обичам го! И ще го покажа в първичния му, свободен, неподправен образ, светъл като слънцето. Може да се забравя, да преувелича, но моята любов ще ме спасява.

Любовта му не всякога можеше да го спаси. Но тя показваше до каква висока степен талантът на писателя беше обладан от нея. Тя го водеше сред хората, казваше му: виж какви чудаци има под тия ямурлуци, обърнати кожуси, накривени калпаци. Силно племе е твоят народ. И той, пленен от красотата и юнашката сила на народа, създаваше с всеки разказ легенди за него. Но тоя народ беше нещастен. И веселието му беше мъка, вик. Буйно като разлюляна земя. По белите пътища на Добруджа скърцаха коли, минаваха скитници, дебнеха разбойници. Някъде умираше любов, някъде се раждаше смирение. Никоя част от българската земя, изобразена в литературата, не е била населявана с толкова страсти, не е разкривала така свободно душата си и не е ликувала така грешно и езически. Тя цялата е движение, под писъка на гайди и кавали, под тропота на коне, под удари на чаши. Тя е в ритъма на ръченицата. Но тя е и коленичила пред бога. В тоя див, степен колорит е облечен един непокорен национален характер. Може да има идеализация, пресилени черти. Но всичко е от любовта. От страстната обич към народа. Тая любов направи Йовков голям, национален писател. Тя го предпазваше от унищожителни поражения. Защото в себе си той до края на живота си носеше предпоставките за едно такова поражение.

„Жетварят“ е възел в творчеството на Йордан Йовков. Но нямаше ли да бъдем прави, ако кажем, че Йовков е един възел в новата българска литература, а „Жетварят“ — центърът на тоя възел. Центърът, защото там Йовков е с всичките си противоречия, със силните и със слабите си страни, с постоянния риск на поражението. Художникът се бори със себе си. Той е две враждуващи „части“, привидно обединени в неразлъчен съюз. Това е една страшна, отчаяна съпротива на таланта срещу възгледа, срещу насилията на опорочения от идейни компромиси разум. Въстание срещу идейното еснафство. Еснафството на мисълта, която се стреми към примирение, съзерцание, покой, към превъзпитание на злото чрез присаждане на нравствени стремежи, вместо чрез решителното му изкореняване. Въстание, което предпазва автора да прекрои живота по мярката на консервативните си идеи, да го умъртви. Талантът презира компромисите. Той има магнитна стрелка — чувството за правда. Тя отбелязва отклоненията. И всяка изневяра на живота се превръща в морален комплекс. По-нататъшното творчество става буквално въпрос на съвест. Въпросите отиват по-дълбоко от усвоените идеи, сторили ни се откровение на правдата. Въпросите стигат до човека, до изобразяваното, до единствената истина — живота. Прекрасни идеи можеш да пазиш в съзнанието си. Но ако тях ги няма в живота, ако те са вътрешно „блго“, естетическо удоволствие, каква може да бъде положителната им стойност в литературата? Как могат да влязат в съприкосновение с живота, без да проличат тяхната отчужденост или недействителност. Талантът винаги е имал определени симпатии при такава среща. Определено към живота. Той по начало е с искрена слабост към реалното. Той по начало е сетивен, пристрастен, човеколюбив. Той е ненаситен на впечатления. Неговата радост е възприятието. Той е земя, плът, материя, която иска непрекъснато да се самоусеща като висша, свободна жизненост. И когато пред него паднат поясите на фалшивите идеи, за да осигурят една филтрирана, очистена действителност, талантът започва да се бунтува. Той се бунтува за отнетата свобода, за успокоената видимост, за студеното опекунство на превзетия разум. Той се бунтува, защото чувства, че зад привидната хармония на идеите идва смъртта. Тук става дума не за ония идеи, които могат да станат съюзник на таланта и да го направят още по-жив, сетивен, впечатлителен, хилядоок Аргус. Става дума за идеите, които потискат таланта. Нещо, което много често се случваше в творчеството на Йовков. Но талантът винаги излизаше по-силен. От тая гледна точка „Жетварят“ е произведение изключително интересно и типично. То е едно бойно поле на талант и идеен, на истина и лъжа, което на пръв поглед остава без победители.

Но да проследим перипетиите на тая борба. Сам авторът е бил склонен да намира това си произведение за едно от най-хубавите. Погледнато субективно той е имал пълното основание. От художническа гледна точка — език и композиция — и от гледна точка на майсторски изобразените характери то е произведение с много „плюсове“. Романът е безусловно художествен факт, който може да търпи и най-остра критика, без тя да бъде в състояние да го отрече, да го извади от творчеството на автора и от българската литература. Той принадлежи към фактите на художественото познание, на социалната и психологическа характеристика на миналото. Без да излизаме от границите на съвременните изисквания, да погледнем Йовковото произведение с онай любов и обективност, която ни налага отговорността, свързана с отношението към националните ценности.

... Пак същата добруджанска степ. Същите корави и буини хора. Авторът ни въвежда изведнъж сред тях, в кръчмата на Къня. Виното кипи и се разлива от чашите. Гласовете кънтят. Смехът тресе здравите мъжки гърди. Ножовите се забиват в зелените с вино маси. Врява, шум, глъчка. От време на време писва гайда, хората се отдръпват. В празното колело скачат играчите, потни, задъхани, ловки. Шишетата се изпразват, чашите се пръсват на земята. Заплаче кавал. Главите се навеждат. Всичко затихва. Тъга ляга по суровите лица. Какви са тия хора? Случайна среща ли ги е сбрала, разбъркала, подivila? Повечето от тях са странни, чудати, с бозави ямурлуци, пискюлни чанти, кожени селяхлъци, напълнени с големи и малки ножове, тютюн, прахан, револвери и „най-последно, нещо, което никога не липсваше — кавалът“.

Авторът ни описва един празник на бедната селска маса, на слугите и гурбетчиите. „Тежният труд беше вечната участ на тия хора — пише той. — Цяла година те бяха вървели подир стадата или подир плуговете, работили бяха безспир и без почивка, покорни и мълчаливи под натиска и прищевките на господарската воля. И ето, днес те можеха да седнат наред с всички, да се почувствуват свободни и независими.“ Това е свободният им ден, празника на едногодишния им труд. Един път в годината и те могат да се наредят сред другите, да се почувствуват хора. И веселието им започна с такава сила, каквато има в труда им, в борбата с мълчаливата земя. Картината е нарисувана с поразителна вещина. Пред очите се движи непрекъснато човешкото множество — вика, шуми, играе, тъгува. То е многолико, ярко, пестро, екзотично. Погледът се спира ту на едно, ту на друго лице, всяко изразително, силно, характерно. Изведнъж зрителното поле се разширява и в него отново попада масата. Тя е неописуемо жива.

Началото на романа е превъзходно. То ни хвърля изведнъж сред живота на тия хора, сред страстите и мъките им. Още много бихме говорили за майсторската експозиция на произведението. Но понеже ще се наложи да се връщаме отново на него, и за да внесем една логическа постройка на анализа, ще преминем направо към сърцевината на романа. Улеснени в задачата от факта, че още в първата картина се срещаме с всички герои. Още в първата картина се завързва възелът на драмата. Завързва се остро, рязко, свирепо. И той може да бъде развързан само през сложни перипетии и нови сблъсквания.

Авторът очертава стремителна височина пред героите и тя ще разкрие силните им характери.

Каква е същността на тоя възел или по-право същността на първоначалния драматичен тласък? Той сякаш е бил подготвен от по-рано. Бил е съзрял в гърдите на героите. Не само в съзнанието, но и в гърдите. Защото колкото и логични предпоставки да има то, два пъти повече са емоционалните тласъци. Но все пак неговият източник не е в кръвта. Независимо от това, че по-късно кръвта командува много от действията на героите. Корените му са в утробата на социалните отношения, които в съзнанието дори на бунтуващия се Гроздан далеч не надминават мътните фрази за разделение на бедни и богати. Те са повече литературно оформление на чувствата му под влиянието на романтичния социализъм на учителя Радулов. Но в развитието на действието, чрез съзнателното насочване на автора социалните нотки изчезват и остава само една родова вражда, която значително улеснява тържеството на основната идея.

Гроздан удря плесница на селския чорбаджия Вълчан. Удря я не само поради лично оскорбление (Вълчан го нарича: пияница, кръвник, нехра-

нимайко), не само под възбудата от виното, но и поради отдавна набрана омраза. Да напуснем кръчмата и празника на ратаите, който завършва с оскърблението на селския чорбаджия и да прескочим няколко глави напред, за да можем по-пълно да си обясним постъпката на Гроздан и причините на самия конфликт.

В какво време ни въвежда авторът? В годините преди Балканската война. В началото на века. Времето на Стоил, който гледа с кротка скръб земята и разговаря с нея. Времето, в което патриархалният бит и чувства са още много силни, в което митологията до такава степен е покорила цялата душевност на селянина, че той навсякъде усеща присъствието на бога. В себе си носи само търпението и дълга. Дългът пред земята. Но това светосъзерцание и живот са изправени пред прага на смъртта. Настъпва „езическата“ епоха на капитализма. Неговата предприемчивост е несъвместима с патриархалния квиетизъм на селянина. Той няма нужда от постоянни богове, от покой, от самосъзерцание, от честност, доброта. С добро много пари не се печелят. Той прави хората гъвкави, ловки, брутални, двулични. Тая психика върви от града към селото, видоизменена от миналото, оцветена от свойствените на селския живот умствени и социални особености. Капитализмът върви и дели хората. Той ги групира рязко. Поставя ги един срещу друг. Изкубва прежната сантименталност, озлобява ги. „Някога в селото имаше традиции и обичаи, пазени много строго“ — пише авторът. „Имаше и една осветена от времето патриархална власт, която поддържаше реда и сговора, управляваше и съдеше по свои собствени закони.“ А сега всичко това е вече рухнало. Пътеките към адвокатските кантори и съдилищата са станали известни на всекиго. Селото се е разделило на две. Старото и новото си имат своя политика, правят избори, борят се за власт. Две страници по-късно, говорейки за съдбата на своя герой — иконописеца дядо Недко, Йовков с пределна лаконичност очертава образа на епохата. „Новото време, което разори не един занаят, не пощади и неговия. Появиха се нови учени и майстори, някогашната благотворителност изчезна, сърцата на хората истинаха към вярата и към черквата. Никой вече не му поръчаше икони. . . Той не захвърли четката, но наместо икони, рисуваха сега фирми, завеси за селски театри, боядисваше къщи, украсяваше с патриотични картини дъната на новите каруци. . . Трудът не го радваше вече, изкуството не го увличаше. Всичко се е преобърнало и сега уляга.“ Такъв е характерът на епохата, схванат изключително вярно от писателя. Оттук започва драмата на Гроздан и драмата на автора. Драмата на Гроздан да захване непосилна борба с първия селски чорбаджия, драмата на автора — да намери спасителния път за Гроздан, а заедно с това и спасителния път от „безчовечното“ ново, което не се спира пред нищо, покварява хора и светини. Ако драмата на Гроздан все пак ще получи някакво разрешение, драмата на автора няма положителна перспектива. Виждайки живота такъв, какъвто е, той ще се стреми да му покаже пътища за преобразяване, преди всичко нравствени, насочени изцяло във от естествените нужди на живота.

Идеи! Те не един път са измамвали човека, издигайки го в собствените му очи в ролята на реформатор. В „Жетварят“ за пръв път Йовков се опита да се разгърне в ролята на социален и духовен преобразовател. И още веднага трябва да кажем: той не успя. Той и не можеше да успее. Защото стъпваше на фалшива плоскост. Въпреки че виждаше разслоенията на село, той не търсеше разрешението на острите обществени въпроси в една или друга реална сила. Той се боеше от политиката, от борбите, от партизанските схватки. Той органично беше неприспособен за практическа дейност. Той

смяташе, че политиката непременно опорочава човека, прави го дребен, себелюбив, егоистичен. И той търсеше някакви надчовешки обединителни точки, в които да примири и бедния и богатия, и вълка и агнето, като ги учеше на взаимопомощ. За пръв път в „Жетварят“ той издигна по-определена социално-нравствена програма и тя за съжаление се оказа съвсем не надчовешка, а най-посредствена, ограничено класова. Нещо повече, той дори не узаконяваше общественния процес, а се връщаше към миналото, като взимаше форми оттам, култивираше ги и ги предлагаше за „опитомяване“ на съвременната си действителност. Но тъй като самият той не чувствуваше достатъчно стабилна програмата си, стремеше се да излезе извън нея и да утвърди проверените народни ценности — любовта към труда, земята, човека, да провъзгласи още веднъж народните добродетели.

Да се върнем отново към основния конфликт. Между Гроздан и Вълчан започва война. Но ако Вълчан в най-общи черти ни е известен — селски първенец, най-богатия човек, то какъв е неговият противник? От какъв обществен лагер излиза, каква армия има зад себе си? Въобще има ли обществена опора? В началото има. Когато в кръчмата удря плесницата на Вълчан, зад гърба му се нареждат селските слуги. Те се впускат срещу синовете на селския чорбаджия, застават като стена пред Гроздан. В един миг той е вожд на пианите овчари и ратаи. Той е изразил тяхното потиснато чувство, набраната омраза, която все още е далеч от съзнателния израз. Но час след това Гроздан върви сам из селските улици, напуснат от пламенните си поддържници. Виното е заличило бурната схватка в съзнанието им. Тя не е нито първата, нито последната избухнала в разпалените от омраза страсти. Всичко прекипява, и това ще отmine. Дори на утрото и Гроздан се утешава с тая мисъл. Той се упреква мълчаливо за постъпката си. И неговият бунт би свършил дотука, ако не беше старческият, заядлив, противен характер на Вълчан. Вълчан решава да унищожи своя противник. На помощ идва един забравен документ, останал в ръцете му още при подялбата на земята, между него и бащата на Гроздан. Някога те са били съдружници. Заедно дошли в Добруджа и поставили основата на своето стопанство. Заедно работили. Но когато идва денят на подялбата, у Вълчан остава една книжка, в която на негово име са вписани осемдесет декара от поделената земя. Вълчан решава да отмъсти на сина на своя съдружник. Дава го под съд и взима земята му. Това гласка Гроздан към жестоки постъпки. Той подпалва къщата на Вълчан. Изсича лозето му. Изрязва една нощ опашките на воловете му. Враждата приема съп, безразсъден характер. Тя не е просто кръвно отмъщение, а социална борба между крадеца и ограбения. Гроздан няма как другояче да отвърне на врага си. И поема пътя на личното отмъщение. Той дори замисля убийството на Вълчан. И странно нещо. Ако в тая борба симпатиите на автора не са напълно на страната на Вълчан, антипатията му към Гроздан е съвсем откритата. Той осъжда Гроздан. Търси основната вина в него. А към Вълчан запазва уважение и почит, въпреки неговия заядлив, опърничав характер, който според автора го тласка към неразумни постъпки. Вълчан е честолюбив, суетен, като всеки селски първенец. Да му простим тия човешки слабости, казва авторът, и да го уважаваме за белите му коси, добродушието и привързаността му към селските работи. Вълчан е едно добро за селото. Неговите пари и богатство могат да облагодетелствуват бедните селяни, стига да умеем да спечелим доверието му. Не борба със селския чорбаджия, а сговор. Да се съберем всички под крилото му и да вземем каквото можем. Една наистина недостойна фило-

софия. И колкото повече авторът стъпва върху нея, толкова повече фалшът навлиза в произведението.

Гроздан е тласнат някъде встрани по пътищата на престъплението. Той започва да пиянствува. Забравя семейството си и труда. Негов другар става Тачката — крадец и разбойник. Но съдбата на Гроздан се развива по логична нишка. В неговите действия има последователност, обусловеност. Злобата и безсилието насочват характера и живота му. Гордият, буйният, сравнително просветеният за условията, в които живее, мъж не може да се примири с извършената неправда и въстава. Въстава еднолично. И неговият бунт го тегли към младия учител Радулов, който хвърля между селяните социалистическото слово. Наистина повече романтично, общо, но все пак силно със своя зов против несправедливите устои на живота. На Гроздан и Тачката тия слова се нравят. Те сами ги произнасят и оцветяват политически своята борба против Вълчан. Разговорът им с поп Доча в крчмата разкрива една съвсем определена позиция на хора отритнати, унижени, с ясно съзнание за непримиримостта на техните с Вълчановите интереси. Но това все още не е никакво социалистическо съзнание. То само пояснява социалния смисъл на враждата, пукнатините не само в обществените отношения, но и в съзнанието на хората. Не е хубав само опитът да се свърже социализма на Радулов с престъпленията на Тачката. И по такъв начин да се покаже отсъствието на обществена база за неговите идеи.

Авторът вижда, че в живота на селото се появяват нови сили, че старото се руши стремително, че от града започват да нахлуват нови идеи. И той, верен на себе си и на живота, се мъчи да нарисува картината вярно. Той не пренебрегва дори социалиста Радулов, въпреки че го рисува като романтично явление. И го рисува със симпатия, с уважение към неговите нереалистични, но благородни увлечения. Йовков няма доверие в тия идеи. Той не вярва в тяхната сила. Той смята, че те са фантазии на запалени глави, храна за чистия младежки ентузиазъм. По-нататък в оценката на социалистическите идеи той не отиде. Той се страхуваше, че те могат да станат зло оръжие в ръцете на хора като Тачката, въобще на елементи социално и морално корумпирани, да се превърнат в знаме на разрушителни сили. Това, което плашеше Йовков в тия идеи, беше борбата, класовата омраза, ясното разделение на интересите. Те проповядваха унищожение на класата на богатите. А Йовков се стремеше към примирение, към любов, към нравствена революция върху християнско-религиозните идеали. Когато акцентуваше на нея, той се заплиташе в противоречия.

Ето я тая нравствена революция в действие. Гроздан обявява война на Вълчан. Но още преди това той е обявил война на нравствено-кооперативното дружество, основано от поп Доча, с най-близкото участие на селския първенец. Инициатори на нравствената революция в село стават двамата свещеници: поп Доча и поп Стефан. Може да се каже, че поп Стефан е олицетворение на нравствения идеал на писателя. Ако поп Дочо е ръководител на дружеството, то поп Стефан е неговата съвест. Дружеството е единственото спасение за селото от зародилите се противоречия и пороци. То трябва да издигне стена срещу упадъка на нравите и стария говор. Да издигне стена срещу настъпващите нови отношения, срещу развиващия се живот. Стопроцентова утопия. Но с каква жар се захващат за нея и автор и герои. Тя е наивна, безпочвена, лишена от фантазия, реакционна. Ето и целта: „Едно такова дружество щеше да прероди и пречисти издъно живота. То щеше да съсредоточи и въплъти в себе си върховната власт, и ума, и съвестта на обществото. . . Дружеството щеше да бъде и училище, и

народно събрание, и съд, и всичко. Един жизнеспособен и здрав организъм, трайно и хармонично споен, превъзпитал душите, примирил много противоречия, убил много пороци. И тоя организъм, свързан с широка мрежа като него, ще видоизмени съвсем живота, ще доведе царството божие на земята.“ По-печален край за една утопия не може да се иска. Каза се: тя е лишена от фантазия. В нея няма капка новаторство. Тя е обърната изцяло към миналото. Тя преследва морална революция, която завършва с най-плосък обществен опортюнизъм. Авторът нямаше представа от закономерностите на историческия процес. Като не можеше да приеме капиталистическия дух на времето, неговият прагматичен морал, индивидуализъм и варварство, той потърси спасение в миналото, в духовната реставрация на патриархалните норми. Дружеството ще бъде училище, народно събрание, съд — всичко. Народното събрание, в което ще седят господарят и слугата. Съд, в който ще излизат от един интерес и ограбеният и грабителят. Но нали това е царството божие. Да видим как то се установява в Люляково. Малкото бедни селяни, които подкрепят Гроздан, влизат в дружеството. Един по един те „получиха заеми, но се задължиха, че повече няма да се събират с него“. Очевидно дружеството преследва определени цели и поставя условия на своите икономически немошни членове. По същото това време то започва и борба против пиянството. Силен и ревностен привърженик на дружеството става Вълчан. Името и богатството му не само повдигат „престижа на дружеството, но и премахват всяко колебание у членовете, улесняват и най-трудното решение“. Те виждат, че имат полза от него и са довольни. Той се посвещава изцяло на дружеството. Поп Дочо и селяните ласкаят неговата суета и той още по-горещо се захваща за общите работи:

— Да оставим това. Друго има, друго! Купил съм ви малко газ. Ще я раздавам тез дене. Влашка стока е, първий сорт.

Да си послужим с думите на самия автор: — Нямаше разлика между неговата и селската работа, той имаше еднаква власт над всички. . . Старият чорбаджия беше окръжен с общо уважение и почит. Греховете и недостатъците му се забравиха. Виждаха се само добрите му дела и за тях сега говореха всички.

Добрите му дела са не така безкористни. Те носят след себе си утвърждаването на една безусловна власт над цялото село. Той е първенец, господар на селото поради своята материална сила. Без неговите пари дружеството ще бъде само фикция. То няма да просъществува нито ден. Парите на Вълчан стават основа на нравствената революция. А нравствената революция му се отплаща просто с добрите лихви на хвърленото в обръщение злато. Селяните се обвързват чрез заемите не толкова с дружеството, колкото с Вълчан. Те знаят, че дружеството — това е Вълчан. Сам поп Дочо чувства много ясно тая зависимост. И той ласкае селския чорбаджия по всякакъв начин, за да не изгуби неговото благоразположение. Той разбира, че икономическата власт е основата на всяко подчинение, че тя направлява умствените и морални идеи на масата. Затова търси съдружието на Вълчан. Царството божие на земята се оказва едно всеобщо примирение на интересите и противоречията. То е построено на класовия принцип, запазвайки йерархията на разделението, имуществената разлика между бедни и богати. На върха пак е силният. Но класовата омраза е отстранена. Тя е заменена с лакейничеството на слабите пред силния, което в очите на двамата свещеници е божият мир и сговор между хората. Радикалната революция на нравите се разгръща бързо. Селяните се променят, стават по-добри и работливи. В живота им настъпва просветление. „Сега, когато хората поемаха

добрия път на сговора и на труда, нямаше да бъде зле да обърнат очите си и към бога“ — мисли поп Стефан, когато наблюдава радостта на хората, излезли да посрещнат вършачката, закупена от дружеството. Ето най-сгодното време да се направи някое подаяние, да се разгласи и посочи за пример. И това подаяние идва. То е иконата, която Вълчан подарява на черквата. Оттук авторът се изтръгва изведнъж от лабиринтите на своите социални построения и се пренася там, дето е неговата сила — човешките характери. Това не означава, че до тоя момент той ги е пренебрегвал. Не.

Съпротивата на таланта ни изправя пред истинско парадоксално положение. От една страна, фалш на идейната концепция за примирение на непримиримите обществени противоречия. От друга — правдивост на отделните ситуации, психологическа обоснованост на постъпките, последователност на характерите. В личните си подбуди и действия героите са убедителни. Всеки от тях живее по някаква неотменна вътрешна логика. Всеки е в съдбата си. Гроздан, Тачката, Монката, Вълчан, Радулов, Нейко кметът, Йордан ковачът — носят по една индивидуалност. В общожитейските си отношения те са естествени и типични. Враждата между Гроздан и Вълчан в психологическото си развитие е проследена и изобразена вярно. Тя е уловена в най-тънките ѝ подробности. Всяка отделна ситуация или картина е рисувана с максимален стремеж към истината. Но там, дето обективният ход на живота трябва да бъде подчинен на субективната идея и тласнат в посоките, определяни от нея, изниква противоречието, появява се пукнатината. Тогава между прекрасно нарисуваните картини се нареждат страници от сива проповед и морализаторство. Те стоят като нещо чуждо, не-одухотворено, създавано по чисто рационален път. Тук съпротивата на таланта се чувства в студенината на изображението, във вътрешния бойкот на лъжливите схеми на разума. Въпреки тенденциозното пристрастие на ума, героите остават без обаянието, което може да им придаде само любовта на таланта. В романа поп Дочо се движи като сянка и не събужда никаква симпатия, макар по замисъл на автора да е движуща сила на нравствено-религиозната революция в село. Това противоречие между субективна концепция и конкретно изображение е една специфична изява на борбата между таланта и възгледа, които непрекъснато делят терена в художественото произведение. Възгледът оковава таланта. Но в един миг, когато авторът сам започва да долавя теснотата на „социалната програма“, издигана от поп Доча, когато вижда, че се смъква до нещо, което вече твърде много наподобява политиката, макар и облечено в една хуманна форма, той решава да излезе на друг, по-просторен път. По тоя начин той ще се стреми да надрасне поп Доча, да се разграничи от неговите идеи и да придаде на произведението си много по-широко звучение. В един момент той разбира, че колкото и „благородно“ да е отношението на Вълчан към дружеството, колкото и „безкористно“ да е неговата помощ, все пак те не са достатъчни нравствено да оправдаят постъпката на селския първенец към Гроздан. Тук е завързан един възел, който по никакъв начин не може да бъде развързан, освен ако всекиму не бъде въздадено по-равно. В края на краищата идеята за любовта ще възтържествува. Но до нея ще се стигне по каменисти пътища.

В момента, когато в черквата влиза иконата, подарена от Вълчан и цялото село обръща очите си към бога, в същия момент Гроздан тръгва против бога. Гроздан ще се сблъска с целия си живот, със съвестта си, с битието.

Тук е необходимо да се върнем малко назад, да проследим пътя на отхвърления от цялото село Гроздан.

Гроздан е ограбен. Отчаянието и омразата завладяват сърцето му. Той е оскърбен не само от Вълчан, но и от закона, който покровителства кражбата на неговата земя. Всички законни средства за самозащита са му отнети. И той избира пътя на тайното отмъщение. Замисля убийството на Вълчан. Неговият път върви към пропастта. Той зарязва труда. Разпродава кола, плуг, добитък. По цели седмици се губи от селото със своя приятел Тачката. В същото това време от близките и по-далечни села идват слухове за големи и смели кражби на коне. Гроздан е изоставил семейството си. Но плачът на неговата жена разбужда понякога съвестта му. Той гледа запустелия дом, болното си дете и в сърцето му се надига угризение. Той иска да го задуши, да не го чува, да избяга от него. И се утешава: „Похубаво и по-леко е да се върви тъй, със затворени очи и да става каквото ще.“ Утешение, което освобождава от всякаква обвързаност. Неговият живот е разрушен. Да му вземат земята! Нивите! На които той е израснал. Който са част от съществото му. Който той знае като дланите на ръцете си! Прекрачи ли синурите им, все едно, че прекрачва прага на собствената си къща. Как може да стъпи там чужд човек и да каже: „Те са мои“. „Гад! Змия!“ — шепне Гроздан. — „Ще те смажа! Ще те убия!“

И той решава да убие. Една нощ заедно с Тачката Гроздан се запътва към дома на Вълчан. Но убийството не успява. Тогава те тръгват към черквата да смъкнат златния венец на иконата, подарена от Вълчан. Докато Тачката преследва една цел — парите, Гроздан се води единствено от чувството за отмъщение. Това ще бъде косвен удар върху Вълчан и оскърбление на всички негови поддържници. Грабежът е описан с поразителна сила. Навън вилнее бурята. Светкавиците прорязват нощта и влизат през тесните прозорчета в черквата. В обстановка, близка до мистичната, Гроздан отпаря с острието на ножа венеца на иконата. Но тук суеверието се сблъсква с таинствеността. Страхът разбужда въображението. Кървавите капки върху челото на Христа изплашват Гроздан и той пада на земята. Но Тачката вижда порязания пръст на другаря си и се смее на уплахата му. Гроздан скача и се хваща отново на работа. Но сега пред очите му е непрекъснато образът на Христа. Той върви сред узрелите ниви, с приведени класове и ги благославя. Изведнъж в него изниква страшният въпрос: защо е тук? Срещу кого вдига ръка? В съзнанието му просветва непозната досега мисъл — за священото единство на живота. Животът е жетвата, обилният плод на земята, краят на тежкия човешки труд. Върху тая мисъл авторът поставя по-нататък съдбата на Гроздан и развитието на целия сюжет. Тя прераства в художествена концепция на романа. Тя кореспондира органично с развитието на самия герой. Неговото съзнание е от митологично естество. И затова светлината на лъча го прониква леко, безпрепятствено. Сам Йовков казва: „Доволен съм, че след преработката на произведението, основната му идея стана съвсем ясна. А тази идея е отношението на селянина към земята и труда и това отношение и тоя труд като извор на всички негови духовни качества и прояви — на първо място религиозността.“ Тая идея тържествува чрез образа на Гроздан. Как авторът защитава своята концепция? Следбира на черквата Гроздан прекарва адска нощ на душевни терзания. Пластовете на съзнанието се разместват, объркват. Из хаоса постепенно се ражда просветлението. Писателят и героят се сливат и с обща страст търсят пътя към правдата. Гроздан забравя враждата си с Вълчан. Неговите сили се хвърлят в друга борба. В борба със себе си. Социалните противоречия минават на заден план. Мислите на героя се съсредоточават

в едно — обира на черквата. Той вижда образа на баща си. Убит и грохнал, с посърнало лице, старият го кори: „Грях извърши ти, синко, голям грях.“

Но в какво е тоя грях? В това, че е откраднал венеца? Той краде не за пръв път. Знае хора, които минават за най-големи праведници и светци пред бога, вършили най-тежки грехове, без да намират в това някакво противоречие. Вярно е. Но може ли да се живее без вяра? Не, не може, без вяра не може. Но каква трябва да бъде тя? Мислите му приемат по-предметна форма. Баща му също е вярвал. Но вярата му никога не е била нещо книжно, научено, придобито, не се е свеждала до черквата, постите, курбаните. Вярата е била винаги неделима спътница от работата му. „Изправяше ли се пред сеитбите, високи, гъсти, изкласили и наляли едро зърно, той сваляше калпака си, прекръстваше се бавно и набожно казваше: „Сполай ти, боже! Хубав спор и бекетет ни си дал!“ Това беше и благодарността и молитвата.“ Настъпваше ли суша или мор, той не роптаеше. „Ще търпим, божа воля е!“ В тая посока тръгва мисълта на Гроздан. Той си спомня как неведнъж пред слога на узрялата нива сам е свалял шапка и е правил кръст. Споменът разбужда подсъзнанието. Сега образът на иконата му изглежда познат. Той го е носил в себе си, без да го съзнава. И отново въпросът — срещу кого е вдигнал нож? Кого е оскърбил? Бог, който благославя узрелите ниви и хляба. По-страшно и по-тежко престъпление не може да има! — мисли в треска Гроздан. И той започва да търси началото на греха. Но когато стига до Вълчан и припомня неговите неправди и престъпления, гласът на бащата го спира: „Всяка коза на свой крак виси. Вълчан наистина е лош човек.“ Авторът прегражда пътя на своя герой с християнска истина — ударят ли те от едната страна, обърни и другата. Той не стига до корените на „греха“, до общественото противоречие, което е породило враждата. Той долавя, че там има нещо непримиримо, експлозивно, извън човешката воля. И призовава към несъпротивление. Вълчан е лош човек. Но той е лош за себе си. Пред друг ще отговаря той, а не пред тебе и хората. Друг ще уреди вашите сметки и ще въздаде за делата ви. Острият въпрос за обществена справедливост се поставя в ръцете на бога. Бунтът на Гроздан свършва с примирение. Той отново се обръща към греха и търси вината си. Тя е не въвн от него, а в него. Грехът започва от тоя миг, когато той преставя да работи, скарва се с хората, посяга на чуждото, удря на пиянство. Но защо тръгва по тоя път? Авторът разхвърля на всички по малко вина — на града, на социалистическите идеи, на заядливия Вълчан. Но прескача земята, интересите, класовото разделение, бедните и богатите. Те, според него, са най-лесно излечимото, стига духовно да бъде спасен човекът. И виждайки заплитащите се противоречия, в които губи равновесие, авторът търси изход в една нравствено-поетична философия. Първият етичен закон, според нея, е трудът. Нарушиш ли го, нарушаваш светостта на живота, смисъла на съществуването. Трудът се свързва не само с радостта, но и с търпението. Светостта на живота е не само преклонение пред обективната воля на природата, пред дивната тайнственост на света, но и пред патриархалната обществена структура, пред нейните обичаи и закони. Философията на Йовков се оказва едно опосредовано религиозно съзнание чрез труда, земята, животните, любовта. Една митология, която иска да обективизира световния разум и материални образи, да го слее с милиардните форми на битието, да го направи зрим, поетичен, вездесъщ.

Прераждането на Гроздан се извършва сред полето. На другия ден след тежко преживяната нощ, той излиза сред нивите. Сяда на високата могила далеч от селото. Пред него се вълнуват нивите — зелени и гъсти.

Посред тях като кървави реки се червенея цъфналият мак. Блестят жълтите потоци на синапа. Над разлюляното зелено море плуват бели облаци. От синурите се обаждат птици. Из нивите се приближава човек. Той се изкачва по могилата. В едната си ръка държи сноп зелена ръж. „Голям берекет, голямо чудо. . .“ — вика Монката, поставил класовете до себе си. Почва се разговор за делото, за Вълчан, за нивите. Монката се усмихва сърдечно и говори: „Ти мене слушай. Остави тия съдилища, адвокати и не знам що. Залови се мъжки за работа и не се бой. . .“ Той тръгва към село и повтаря радостно: „Какъв берекет, какво чудо. . .“ В тоя ден се случва и най-важното събитие в живота на Гроздан. Той спасява Вълчан, като с дръзка и неподозирана смелост спира каруцата с подивелите коне. Няколко дни по-късно Вълчан умира. Но преди смъртта си завещава на синовете си да върнат нивите на Гроздан. Цялото село търси в случилото се пръста на providението. Един ден селяните виждат отново върху иконата златния венец. По същото време в къщата на Гроздан влиза първата радост — той докарва от града два вола. Рано сутринта в деня на жетвата нарамил косата, изправен и висок, Гроздан крачи през полето. Той спира пред нивата. Удря няколко пъти бруса. И преди да размахва косата, поглежда още веднъж житата. В тоя миг, като из самите класове се стрелват първите лъчи на слънцето. Гроздан сваля шапката, прави кръст и вижда: обкръжен от лъчите, сред узрелите ниви пристъпва Исус, замислен, кротък и благославящ. Тая символика е краят на романа. Изгубеният се връща в полето, в храма на труда, готов и чист за жетвата. Прераждането е показано с поразителна сила. Художествената концепция е изведена до логичен край. Съдбата на Гроздан е иззета от грижата на социално-нравствените реформатори и сложена в собствените му ръце. Побеждава доброто, любовта, положителното начало. Жетварят е готов за жетвата. Той отива с чиста душа и сърце сред нивите. В това има дълбок етичен смисъл. Плодовете на човешкото усилие са самата негова същност и утвърждение. Те са човешката мисъл, мечта, желание, съзрели за хляба на живота. Въпреки че идеята за щастието е оплетена в религиозна символика, ние долавяме в нея страстния вик на писателя за разумен, красив, вдъхновен човешки живот, за възраждане на поетичното отношение към труда и земята. Той така се увлича в идеята си, че я поставя дори в словото на младия социалист Радулов. „У нас има и вродени наклонности, подсъзнателни сили, които властвуват над всичко — казва той. — Аз сам чувствам едно влечение към земята и не мога да отрека любовта си към нея. Същността не е в собствеността на земята.“ Той подхваща и развива авторовата идея. Радостта и доволството идват от друго, от самото обработване на земята, от труда, от сливането на човека с природата. Тук е дълбокият смисъл на всичко. Следователно човек трябва да живее така, че това чувство да се превръща в доминираща, творческа сила. Сам по себе си един чисто романтичен възглед, който пренебрегва обществената същност на въпроса, абстрахира се от главното. Тогава, естествена е и неосъществимата мисъл на автора, да развие това чувство, да възроди угасващата любов към труда и земята, проповядвайки идеала на селското съдружие и сговор, „братството“ между богати и бедни. Запазвайки общественото неравенство, Йовков искаше да изравни морално селяните от различно стъпало. Той искаше да обедини техните интереси, без да прераздели богатствата. На него му се струваше, че това е възможно, стига всички да станат добри, да се проникнат от съзнанието за сговор и честен труд. Съзнанието — ето основното. Променим ли съзнанието, ще променим живота. Човекът трябва да живее според естествените закони на природата. Да се върне към ми-

налото, да прегради пътя на злото, на порока, който идва от града. И същевременно учеше на търпение: всяка коза стои на свой крак. Божието — богу, Вълчанозото — Вълчану. Не отмъщавай за кражбата. Бог има грижата за всички ни. Тоя морал, взет от миналото, никак не се пригаждаше за времето на Гроздан. Той само показваше пълния утопизъм на идеята. Авторът не можеше да се примири с покварата, насаждана от предприемчивия капитализъм. И в презрението си той искаше да дръпне колелото назад. Той трябваше да възхвали миналото, да го идеализира и да го издигне като път на спасението. Той казваше: старината е нещо по-добро, защото в нея всички живееха съгласно законите, предписани от бога — в сговор и мир. Всичко беше просто и естествено, непокварено от алчност, от страст за пари, от борби и политика. Всичко беше здраво, защото живееше в труд, бореше се със земята и имаше над себе си един единствен съдник. Първият грях на Гроздан беше, че остави труда. Работата поддържа човека чист и смислен, прави го мъдър. Тя е неговото призвание. Изгуби ли вътрешния стремеж към труда, всичко рухва. Трудът е основната нравствена ценност. Трудът е скелета на мирозданието. Трудът поддържа вярата. Изчезнал ли чистите подтици на труда, човекът започва да се разваля. А ето, настъпи едно време, което разори не един стар занаят, което превръща в стимул на живота не стремежа към труд, а стремежа към пари. Едно време, което отнема поезията на труда, превръща го от изкуство в средство за препитание. А в старината не беше така. И по тая старина Йовков тъгува. Какво става с красотата в живота, с красотата в човека. Старият иконописец дядо Недко рисува голи „красавици“, пиянствува и псува черквата. В кръчмата се събират селяните и гледат разсъблечени прелъстителки, нарисувани на стената. Всичко пропада, всичко се руши. Как да спрем „порока“? Като обърнем очите на хората към труда, сговора, любовта. Хората да се сдружат, да си помагат. Всеки на своето парче земя, със своите ръце да готви жетвата на общото щастие. Да създадем здрави стопанства. Всеки да стъпи на краката си. Един дребнобуржоазен идеал, който се ражда в съзнанието на писателя като изход от всеобщата развала. И когато всички заживеят сговорно, добросъседски мирно, това ще бъде равно на истински обществен преврат. Човекът отново ще намери радостта в труда и в единението с природата. Отново ще се възвърне прекрасното в него. Ако престанеш да ограбваш другите, ако се заловиш за честния труд, отново ще почувствуваши в себе си присъствието на бога, както го почувствува Гроздан, застанал пред синура на узрялата нива. И тогава ще тръгнеш по истинския път. Честният труд — ето спасението. В него е смисълът на тая земя. В него са радостта, хубостта, щастieto, вътрешното доволство, здравето.

Идеалът на Йовков беше неосъществим. По същността си абстрактен. Самият — неподатлив на обществена динамика, склонен към покой и вътрешно съзерцание, той намираше миналото за най-подходящ свят на поетичните си търсения и преживявания. Той беше много силно свързан с това минало. Десетки пъти по-силно, отколкото със своята съвременност. Възгледът му за живота се коренеше в спомените. Към преживяното някога той се отнасяше с душевната деликатност на човек, който не намира в настоящето нищо достойно за внимание, никаква поетична прелест. Той като че ли беше изживял своя живот в равнините на Добруджа, останал на тоя свят заради дълга да ѝ се отплати чрез таланта си, пресъздавайки нейния образ. Той искаше да възстанови една разрушена, предадена на забвения старина. Да я превърне в цел на бъдещето. И за да я направи близка на съвременниците си, той я идеализираше. Реализмът и романтиката се пре-

плитаха непрекъснато. Понякога за сметка на реализма. То беше естествена последица от стремежа му да покаже герои, издигнали се над масата, над живота, осовободени от дребните, нищожни страсти, от посредственото съществуване. То произтичаше от желанието да зарази народното съзнание с високи идеали, които се събираха в триединството — любов, труд, красота. За него те бяха иманентни на човешката същност и на света. Те бяха нещо вечно, неизменно, което поддържа хармонията на битието. Нарушат ли се, нарушава се единството, стройността, съзвучието на живота. Би трябвало да се създаде такова царство на земята, в което човекът ще се развива по тия три вечни закони. Философия — преди всичко етична и метафизична. Единствено етичната революция, според писателя, може да предвижи човечеството напред. И верен на своето убеждение, той се стремеше непрекъснато към проблемите на духа. Безкрайни и неразрешими проблеми, когато са откъснати от корена, от почвата на живота, от породилите ги условия, дори да кажем от политиката. Йовков се страхуваше „да профанира“ творчеството си с реалистични класови идеи. Той бягаше от тях, като от низка, нехудожествена действителност. Той не искаше „да замърсява“ произведенията си със социалните лозунги за хляба и богатството. Етичната революция пренася борбата вътре в човека. Тя го откъсва от всекидневните борби, сблъсквания, престрелки. Тя обръща погледа не навън, а навътре. Тя го отделя от обществото и го насочва към нравствено пречистване, към търпение и труд. Като му сочи добротата, тя му забранява омразата. Тя го превръща в обществено пасивна личност. Узаконява чужда воля над неговата. Социалните последици от такава революция никак не са оптимистични. Поддържайки индивидуализма, тя осигурява в обществото правото на силния, на несправедливия, на предприемчивия, на този, който за единствена етика има личния интерес. Крайният резултат на етичната революция е себуктивизмът. В „Жетварят“ тя завършва с утвърждаването на религиозното съзнание, колкото и пречистено, недогматично, земно да е то.

Но у Йовков има вътрешна борба, раздвоение. В него, като голям художник действа винаги един „регулатор“. Това е специфичната особеност на таланта — да запази жизнената истинност, характерните черти на времето и героите. Неговата неподкупност. Тя непрекъснато обуздава радикалния стремеж на разума да построи картината съобразно своите намерения и идеи, пряко обективните събития и насоки. Талантът се съпротивлява. Той вдига един след друг въпросите: А мярката? . . . А логиката? . . . А правдата? . . . Той воюва за онова, без което изкуството не съществува. За вярното, правдиво изображение на живота. Той предпазва художника от лъжата, кара го да прикрива своите идеи, така че те в най-лошия случай поне да бъдат привидно естествени в тъкънта на произведението. (Тук не говорим за ония щастливи художници, в които талантът и идеята са обвързани от общия стремеж към истината.) Той „насилва“ жизнения материал до предела на приемливото. Но по-нататък не отива. По-нататък е територията на лъжата. У истинския художник вратата в живота е голяма. Той винаги е склонен да направи компромис с живота. Той „няма сили“ да се противопостави на стихията към вярното изображение, към поетическото претворяване. Той се увлича от своята страст да постигне живота такъв, какъвто е, да съперничи с него. Той се пленява от образа, движението, поезията, взима късовете от света и ги претворява в нов свят, колкото реален, толкова и фантастичен. И в това пристрастие към живота е силата му. Той ни донася аромата, цвета, диханието на времето, вътрешния мир на героите. Пъстрата, многолика вълна разтваря идеите на художника.

„размива ги“, лишава ги от монолитност. Тя ги носи със себе си, както водата носи песъчинките по дъното на коритото, без да изгубва свойството да отразява света в причудлива игра от облаци, небе, дървеса, треви. Небето се върти, дървесата танцуват, облаците увисват върху сенките на тревите, в прекрасно, фантастично смесение, което се „шегува“ с реда и законите на природата, „необвързано“, „самоцелно“, „безгрижно“. Осъзнатата свобода на художника се сблъсква с безсъзнателната игра на природата, с многоструйното движение на живота. В това взаимодействие се появява обективният „коректив“ на изкуството — чувството за мярка. В „Жетварят“ то е предпазило Йовков от дидактическа профанация на образите. В редица случаи той се движи по ръба на пропастта. Но успява да запази произведението си на художествено равнище. С изумителна гъвкавост той съумява да защити характеристиките. Тук неговото майсторство достига своя връх. Ние сме убедени, че Гроздан не само е възможен, но е съществувал, че Тачката, Вълчан, Нейко кметът, Радулов са герои реални, изгласкани на повърхността от самия живот. Авторът е разгърнал техните характери в един съвсем типичен строй от чувства и мисли, което показва, че той е взел иденте от действителността заедно с техните носители. Взел ги е в тяхната противоречивост, ограниченост, изостаналост, без да им припише повече от съдържащото се. Той натоварва героя според силите му. Едно много трудно изкуство. И го оставя сам да търси пътя си. Друго — не по-леко изкуство. Създава се впечатлението, че не авторът работи за героите, а героите работят за автора. Изамама, без която не съществува изкуството. Или по-право, която е условие, закон за изкуството. Така писателят е успял да създаде човешки характери, живи, сложни, драматични. Ръката му е веща, въображението — богато. Там, дето се докосва до бита, природата, труда — неговото перо става чародейно. Той рисува свободно, в някаква поетична самозабрава. Той държи света в ръцете си. Той е господар. Празникът в кръчмата на Къня, пристигането на пролетта, сеитбата, посрещането на вършачката, обирът на черквата, прераждането на Гроздан са направени с изключително майсторство. Той обича човека. Показва го в неговата стихия — труда. В труда човекът е бог, творец, светла, прекрасна сила. Никой друг в нашата литература не е опоетизирал с такава сила труда, както Йовков в своите произведения. „Има нещо хубаво и сладко в труда, това юнашко доволство, което познават само здравите, силни работни хора“ — мисли Гроздан, гледайки след едрите фигури на делиорманските турци, тръгнали да търсят работа по чифлиците на Добруджа.

В „Жетварят“ Йовков е нарисувал добруджанската шир в нейния дивен митически живот. Тя диша, пее, тъгува, мълчи, измъчвана от някаква своя мисъл, от свое неосъществено желание, от несподелен копнеж. Тя е ту майка, ту невеста. Едно могъщо същество, живо и неспокойно като героите. Тя е храм, в който човекът постига себе си, открива смисъла на всичко тайнствено в живота си. Тя приема зърното и ражда плода. Тя събира надеждите на човека с неговия труд и подготвя жетвата. С неподражаема художествена сила Йовков рисува българската земя и българския селянин. Техния вътрешен колорит. Националната струя в неговия талант и творчество е нещо органическо присъщо, неизкоренимо. Тя е всмукана още с рождението му от плътта на народа. Той е писател, свързан с всички нишки на живота си от плътта на народа. Той е писател, свързан с всички нишки на живота си от рождената му земя. Той е народен по дух. Белински писа: „... Народността в поета е особен род гениалност, не винаги в смисъл на дълбочина и многостранност, но винаги в смисъл на оригиналност.“ Но коя е първата, най-характерната черта на гения, ако не самобитността, която винаги от-

крива пред нас и нова сфера от мисли. В цялото си творчество Йовков беше самобитен, оригинален. Не само в неповторимото умение да изобразява света, но и в оригиналните идеи, с които той осмисляше творчеството. От съвременна гледна точка тия идеи изглеждат абстрактни, утопични, нереални, но за пръв път чрез Йовков те прозвучаха в българската литература с един съвсем нов глас. Иденте за красотата, труда, любовта, получиха съвсем ново тълкуване, което излизаше от национална основа, от народното съзнание. Йовков ги взе и издигна до самобитна философия. Той ги представи не само като свое, но и като народно мислене. Неговата мечта беше тържеството на човешката красота и сила върху основата на труда.

Йовков беше талант от рядка за българската литература величина. Той е между първите майстори на перото. Неговите разкази звучат като стихотворения, като поеми. Поетичната му проза е изкована от прост, чист, янтарен български език. Той е прозрачен, неуловим. В съзнанието му остава само картината, изобразението. Образът — ето основното в художествената литература. Йовков се стремеше да постигне пълната му реализация. За него художественото произведение беше комплекс от много съставки, от редица естетически условия. „Аз дори когато пиша работите си — споделя той, — смятам, че те стават толкова по-съвършени, колкото повече ги приближавам към музиката, колкото в композиция, в образи, в изрази, в общ ефект — стигам едно единство, една хармония, която сякаш звучи съвсем определено.“ Всяко произведение, според него, трябва да има съвсем определена музика, която по свой път утвърждава идеята и образа. Творбата трябва да постига музикалното си самоутвърждаване. Музикално, това значи емоционално. Това значи проникване в света на читателя чрез възбуждане на цялата му сензитивна система, на художествените предпоставки. Това значи, възбуждане на артиста у човека.

В „Жетварят“ авторът е успял да постигне тая музикалност. Осъществявайки естетическите си схващания той се е стремил да създаде хармонична система от образи, която да звучи съвсем определено жизнено, да бъде художествено убедителна. Борейки се за себе си, талантът се е борил за живота, за правдата и в повечето случаи е удържал победа. Той взима надмощие над субективната авторова концепция. И у нас остават преди всичко характерите, картините на народния живот, безумния апотеоз на труда и земята.